

# DE LAATSTE DAGEN IN JERUZALEM

De Paasweek op de voet gevolgd

Een Joodse visie op de gebeurtenissen  
rond het proces tegen Jezus

*Onder redactie van:*

**Prof. dr. David Flusser**



UITGEVERSMAATSCHAPPIJ J. H. KOK - KAMPEN

1983

## INHOUD

Voorwoord .....	7
1. DE BRONNEN .....	10
De evangeliën, 10; Datering van de evangeliën, 10; Andere bronnen, 10; Romeinse bronnen, 10; Flavius Josephus, 10; Testimonium Flavianum, 11; De dood van Jacobus, 11; Nieuwe ontdekkingen betreffende het Testimonium Flavianum, 11; Talmoedbronnen, 12; Het auteurschap van de evangeliën, 13; De synoptische evangeliën, 14; Het taalprobleem, 14; Tekstvergelijking, 14; Kritische analyse van de synoptische evangeliën en de „Q”-versie, 15; De bronnen die aan de evangeliën ten grondslag liggen, 16.	
2. HADDEN DE FARIZEEËN EEN REDEN ZICH TEGEN JEZUS TE VERZETTEN? .....	18
De drie sekten, 18; Jezus' houding tegenover de Farizeeën, 18; Wie waren Jezus' vijanden?, 19; De reactie van de Farizeeën op Jezus, 20; Onderwierp Jezus zich aan de voorschriften van de Halakha?, 22.	
3. WAAROM KWAM JEZUS NAAR JERUZALEM? .....	23
De gewoonte op te gaan naar Jeruzalem en Jezus' opvatting, 23; Verwelkomende pelgrimsprocessies, 24; Het begrijpen van Jezus' motieven, 24.	
4. JEZUS GAAT JERUZALEM BINNEN EN DE TEMPEL .....	26
De rondreis en de toegangspoort, 26; De ezel waarop Jezus reed, 27; Eerste confrontatie in de tempel, 27; Jezus botst met het establishment, 29; De Tempelberg, 30; Activiteiten binnen de tempelruimten, 30; De markt van de handelaren in offerdieren, 32.	
5. DE GEBEURTENISSEN VAN DE LAATSTE AVOND .....	49
Was het Laatste Avondmaal een traditionele Sedermaaltijd?, 49; Praktijken van de Essenen en de maaltijd van de Heer, 51; Praktijk van de Essenen en de Halakha, 53; Lukas' beschrijving van het Laatste Avondmaal, 54; Het Laatste Avondmaal en het Christelijk dogma, 56; Het huis waar het Laatste Avondmaal gehouden werd, 57; Het Coenaculum (de bovenzaal), 57; De voorbereiding van de Sedermaaltijd en Jezus' instructies, 58; De Jeruzalemse traditie om gastheer te zijn voor pelgrims, 59; Het Laatste Avondmaal – Jezus' toespraak, 60; De zaak Judas, 61; Was Gethsemané een poging om te ontsnappen naar de Essenen in de woestijn van Judea?, 61; Het Halakha-aspect van het vertrek naar Gethsemané, 62; Jezus' zielelijden en de arrestatie, 63; De ligging van Kajafas' huis, 64.	

Oorspronkelijke titel: *Last days in Jerusalem. A current study of the Easter Week*

© Oorspronkelijke Engelse editie: Sadan Publishing House Ltd., Tel Aviv 1980

© Nederlandse vertaling: Uitgeversmaatschappij J. H. Kok B.V., Kampen 1983

Nederlandse vertaling van A. J. Spee-de Lugt

Omslagontwerp: Rob Lucas

UGI 553

ISBN 90 242 0469 0

Niets uit deze uitgave mag worden veelelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

6. WIE VEROORDEELDE JEZUS? (WAS ER EEN ZITTING VAN HET SANHEDRIN?) .....	65
Het Sanhedrin: Farizeeën contra Sadduceeën, 65; Het proces van Jezus, 66; De procedure volgens de Talmoeed bij het vonnissen van halsmisdaden, 67; Het verhoor ten huize van Kajafas – een ondervraging, of een zitting waar een vonnis geveld wordt?, 68; De zitting op de vrijdagmorgen – een Synedriion of een Sanhedrin?, 73; De Sadduceeën en de eerste Joodse Christenen, 74; Twee opvattingen over de omstandigheden van Jezus' dood, 75; De zaak Barabbas, en de gewoonte amnestie te verlenen, 76; Analyse van Jezus' gevangenneming, 78.	
7. DE ROL VAN PONTIUS PILATUS .....	79
Zijn portret in de historische bronnen, 79; De plaats waar Pilatus rechtspak, 80; Jezus tussen Pilatus en Herodes Antipas, 82.	
8. WAAROM WERD JEZUS TOT DE KRUISDOOD VEROORDEELD? .....	84
Beschrijving in de evangeliën – analyse en taxatie, 84; De kruisiging en het lijden, 86; Het opschrift op het kruis, 87; De doodstrijd, 88; Het afnemen van de lichamen van het kruis – De begrafenis, 90.	
9. JEZUS' LAATSTE SCHREDEN .....	92
Over de kruisdood, 92; De authenticiteit van de Via Dolorosa, 92.	
10. DE PLAATS VAN HET GRAF .....	93
De opstanding uit de dood, 94.	
11. SLOTWOORD VAN DE BEWERKER .....	96
Excurs 1	
RECENTE ARCHEOLOGISCHE ONTDEKKINGEN IN JERUZALEM MET BETREKKING TOT HET ONDERWERP VAN HET SYMPOSIUM door Prof. Benjamin Mazar	113
Excurs 2	
HET TESTIMONIUM FLAVIANUM. JOSEPHUS' WOORDEN OVER JEZUS HERONTDEKT door Prof. David Flusser	116
Excurs 3	
ANTROPOLOGISCHE OBSERVATIES ROND EEN GEVAL VAN KRUISIGING IN JERUZALEM door Prof. N. Haas	123
VERKLARENDE WOORDENLIJST .....	127
VERANTWOORDING VAN DE ILLUSTRATIES .....	135

## VOORWOORD

De oude stad Jeruzalem, waar de dramatische gebeurtenissen plaatsvonden die leidden tot de kruisdood van Jezus, rond Pasen Anno Domini 32, is het toneel geweest van levendig onderzoek en archeologische opgravingen, om zo informatie te verkrijgen die historici in staat zou stellen die plaatsen in de stad nauwkeuriger te identificeren, die in het Nieuwe Testament genoemd worden en die in verband staan met de tradities die door de Christelijke kerken in stand gehouden zijn. In de periode toen de stad nog onder Jordaanse beheer stond kende men zowel het onderzoek dat samenhangt met de betekenis van de z.g. Dode-Zeerollen voor het begrijpen van de tijd waarin Jezus leefde, als ook de oudheidkundige opgravingen in de Oude stad door Miss Kathleen Kenyon en anderen.

Sinds 1967, toen dit gebied onder controle van de staat Israël kwam, is er een verhoogde archeologische activiteit rond de Tempelberg (Har-Ha-Bayith) geweest. Onder leiding van Prof. Benjamin Mazar, een bekende Jeruzalemse oudheidkundige, hebben de opgravingen geleid tot enkele heel belangrijke ontdekkingen, waardoor bepaalde veronderstellingen die tot dusver door geleerden, historici en Christelijke theologen aangenomen werden, nu getoetst, vastgesteld of verworpen konden worden. Deze veronderstellingen betroffen het vaststellen van die plaatsen die verband houden met het optreden van Jezus, van de tempelfunctionarissen, van Pilatus en van andere deelnemers aan de beslissende gebeurtenissen van de Paasweek in het jaar 32.

De Christelijke wereld is altijd erg geïnteresseerd geweest in de oude stad Jeruzalem en in het bijzonder in de heilige plaatsen waar Jezus wandelde, handelde, predikte en tenslotte op Golgotha werd terechtgesteld. Na het beëindigen van de eerste fase van Prof. Mazars oudheidkundige expeditie ontstonden nieuwe inzichten omtrent het lokaliseren van plaatsen in en om de oude stad, die in de evangeliën genoemd worden.

Een groep geleerden in Jeruzalem meende dat het nu, met het oog op de nieuwe ontdekkingen en de nieuwe oecumenische geest van verzoening en begrip tussen de Christelijke kerken en het Jodendom, mogelijk was om de gebeurtenissen van die Paasweek en Jezus' laatste dagen in Jeruzalem opnieuw te bespreken, juist in het licht van de nieuwe vondsten in de laatste 30 jaar gedaan door historisch onderzoek en opgravingen en door de daardoor ontstane nieuwe inzichten.

Negentien eeuwen lang, vanaf de vestiging van de eerste Joods-Christelijke kerk in de stad Jeruzalem, tot aan 1967, was de stad onder bestuur van verschillende vreemde heersers en de Joden namen niet actief deel in het onderzoek naar de Christelijke heilige plaatsen. Met de ontdekkingen van de Qumran-documenten en de theorieën van de Christelijke theologen over de relatie tussen de Qumran-leerstellingen en de

sekte die, naar hun mening, de bruisende onderstroom van Jezus' eerste volgelingen en van de latere Joods-Christelijke kerk in Palestina vormde, konden Joodse geleerden die onderzoekingen deden naar de eerste Christelijke eeuw, nu delen met de Christelijke wereld wat zij wisten over de laatste gang van Jezus in Jeruzalem en zij vonden het ook hun plicht als wetenschapper dat te doen.

Zij wisten echter dat bij zo'n discussie het nieuwe oudheidkundige materiaal kritisch onderzocht, vergeleken, geanalyseerd en opnieuw geïnterpreteerd moest worden wat betreft de gegevens en de teksten die betrekking hebben op Jezus' leven en daden, zoals die in de historische bronnen, vnl. de Talmoed en het Nieuwe Testament, beschreven worden. En zo werd het idee geboren een symposium te houden over Jezus' laatste dagen in Jeruzalem, die stad waar het dramatische lijdensgebeuren plaatsvond.

Vijf geleerden van de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem namen er aan deel. Prof. David Flusser, die het N.T. doceert, die voorzitter van de conferentie was; Prof. Michael Avi-Jonah,<sup>1</sup> van de afdeling geschiedenis en oudheidkunde; Prof. Samuel Safrai, professor in Talmoed; de bijdrage van Prof. Benjamin Mazar, professor in archeologie is een nadere uitwerking over zijn bevindingen bij het onderwerp „Jezus in de tempel”; en Prof. Flusser bewerkte de uitkomsten van Prof. Shlomo Pines' ontdekking van het originele „Testimonium Flavianum”, van de Joodse historicus uit de eerste eeuw: Josephus' woorden over Jezus. Dr. Robert Lindsey, voorzitter van de Raad van Chr. Kerken in Jeruzalem, vertegenwoordigde het Christelijke standpunt.

De discussie bleef beperkt tot het onderwerp „Jezus' laatste dagen in Jeruzalem” en omvatte niet zijn eerder optreden in Galilea of elders, of zijn onderwijs dat aan de laatste week voorafging. Volgens de synoptische evangeliën (Mattheüs, Markus en Lukas) kan Jezus' optreden verdeeld worden in twee afzonderlijke periodes: zijn omwandelingen in Galilea en zijn laatste week in Jeruzalem. Hoewel erg kort, is de laatste periode de meest dramatische. Een stormachtige week, vol daden, bewonderd door de menigte, een verblijf met zijn discipelen dat diep doorleefd wordt, het Laatste Avondmaal, zijn gevangenneming en verhoor en uiteindelijk de kruisiging. De tegenwoordige Paasvieringen in Jeruzalem, hoewel ze verschillend opgevat worden door de aanhangers van de diverse Chr. kerkgenootschappen, hebben één punt van overeenkomst, n.l. de al eeuwenoude traditie dat de gelovige deelnemer aan zijn medelijden uitdrukking geeft door het volgen van Jezus op zijn kruisweg. Deze traditie gaat terug tot op de 4e eeuw. Eén processie werd op Palm-zondag gehouden, om Jezus' triomfantelijke intocht in Jeruzalem te gedenken en de andere op donderdagavond, om terug te denken aan die beslissende Paasmaaltijd, in A.D. 32, nacht van het Laatste Avondmaal, arrestatie, veroordeling en kruisiging op vrijdag.

1. Prof. Avi-Jonah is sindsdien overleden (1974). Zijn zienswijze die in dit boek voorkomt, is overgenomen uit het Verslag van het Symposium.

In de dertiende eeuw werden deze traditionele processies uitgebreid en gewijzigd in één processie, die tot op vandaag gehouden wordt en die de Weg van het Kruis heet. Duizenden pelgrims, over de hele wereld vandaan, nemen deel aan de Goede Vrijdag-processie, die Jezus' voetstappen op zijn laatste tocht opnieuw volgt. Het begin is bij de eerste statie (I) in de burcht Antonia – beschouwd als het Praetorium waar Pilatus Jezus veroordeelde – en dan volgen de pelgrims en gelovigen de traditionele Weg van het Kruis, zoals die door Jezus gevolgd werd en ze passeren en houden stil bij 9 staties in de Via Dolorosa, tot ze de Kerk van het Heilig Graf bereiken hebben. Daar zijn dan nog 5 staties, in overeenstemming met de tradities uit de 4e eeuw. Eenzelfde processie, maar op kleinere schaal, trekt tot nu toe iedere vrijdag langs de Via Dolorosa.

Een van de vragen waarop ons symposium een antwoord zocht is of we deze christelijke tradities kunnen volhouden of dat de oudheidkundige ontdekkingen een nieuw licht geworpen hebben op bepaalde onderdelen van de Kruisweg. De deelnemers aan de conferentie bespraken al het literair, historisch en wettelijk bewijsmateriaal dat op de gebeurtenissen van Jezus' laatste week van toepassing is. Een groot deel ervan betreft de rechtspleging van het Sanhedrin en de vraag betreffende Jezus' verschijning voor dit hof.

Er vindt een uitgebreid onderzoek plaats naar de houding van de politieke partijen ten opzichte van Jezus, om te bepalen wie de oorzaak van Jezus' arrestatie in de Paasnacht waren, de Sadduceeën of de Farizeeën.

Soms gingen de discussies tijdens het symposium over van het ene onderwerp op het andere. Bij de samenstelling van dit boek zijn de meningen van de deelnemende geleerden over het algemeen in hun eigen woorden weergegeven, in overeenstemming met het protocol van de zittingen. Als er een andere bewoording nodig was, werd de essentie van de bedoeling van de geleerde niet aangetast. Het aangeboden boek is daarom een combinatie van hoge geleerdheid en zakelijke, up-to-date informatie voor de lezer. Alleen al voor dit doel zijn de grote aantallen tekeningen, schetsen, plattegronden en diagrammen bijgevoegd. Deze gegevens, alsmede de scherpzinnige analyse van de bronnen kunnen de lezer bekend maken met veel als nieuw te beschouwen materiaal betreffende ons onderwerp – Jezus en het Jeruzalem van zijn tijd.

Een verklarende woordenlijst van historische, wettelijke en technische termen is aan het eind van dit boek opgenomen. Het wordt de lezer aangeraden zich hiermee eerst vertrouwd te maken voordat aan het eigenlijke boek begonnen wordt.

En tenslotte is het deel van de discussie dat betrekking heeft op het z.g. „Testimonium Flavianum”, dat enige geschooldheid in geschiedenis vooronderstelt, nog nader apart uitgewerkt.

## 1. DE BRONNEN

### *De evangeliën*

Reeds lang geleden hebben N.T.-geleerden bepaalde overeenkomsten in structuur, volgorde en inhoud ontdekt bij Mattheüs, Markus en Lukas, dit in tegenstelling tot Johannes. Zij noemden de eerste drie de synoptische evangeliën omdat ze overeenkomen wat betreft inzicht, onderwerpen en volgorde. Het evangelie van Johannes verschilt met de synoptische evangeliën en is van later datum, naar wordt aangenomen. De geleerden waren het er over eens dat het evangelie van Markus de grondslag is voor zowel Mattheüs als Lukas. Maar zij merkten ook op dat in Mattheüs en Lukas sommige uitspraken van Jezus gevonden worden die niet in Markus staan. Zij namen daarom aan dat Mattheüs en Lukas nog gegevens verkregen van een andere bron dan van het Markus-evangelie. Deze bron wordt gewoonlijk aangeduid met de letter „Q”, afkorting van *Quelle*, het Duitse woord voor „bron”.

### *Datering van de evangeliën*

De geleerden hebben ook geprobeerd de verschijningsdatum van de evangeliën vast te stellen. Het gewone chronologische schema was eenvoudig: Markus en Q waren er al vóór de val van Jeruzalem in 70. Mattheüs en Lukas dateerden van de tijd tussen 70 en 90 A.D. Johannes tussen 90 en 120 A.D.

### *Andere bronnen*

Bovendien hadden de Jeruzalemse geleerden nog andere bronnen om te raadplegen over de komst van Jezus. Dat zijn: Romeinse bronnen, de Talmoed en Josephus.

### *Romeinse bronnen*

Voor de Romeinse historicus Tacitus is belangrijk: Hij zegt dat Jezus ter dood gebracht is door Pilatus. Van heidense schrijvers is er verder geen informatie.

### *Flavius Josephus*

Onder de niet-christelijke bronnen zijn de vermeldingen van de Joodse historicus van de eerste eeuw, Flavius Josephus, belangrijk. Josephus werd in A.D. 37 in Jeruzalem geboren in een priesterfamilie van Hasmoneïsche oorsprong van zijn moeders kant. Hij kreeg een opvoeding als Farizeeër en werd later generaal in het Joodse leger in Galilea, gedurende de eerste revolutie in 66 A.D. Na zijn overgave aan Vespasianus werd hij verbonden aan Titus' hoofdkwartier dat Jeruzalem innam. Na de val van de stad in A.D. 70 vertrok hij naar Rome, waar hij twee monumentale historische werken schreef: *Joodse oudheden* en *De Oorlogen*.<sup>1</sup> De twee

1. Zijn andere werken, *Het leven en Tegen Apion*, hebben geen betrekking op ons onderwerp.

werken waren bedoeld zowel voor Joden als voor de gehele toenmaals bewoonde wereld en werden tussen 73 en 96 geschreven. In die tijd was de Joods-Christelijke gemeenschap in Jeruzalem al erg actief en ook in de gebieden onder Romeinse heerschappij vond bekering tot het Christendom op grote schaal plaats.

Het is ondenkbaar dat Josephus – een Farizeeër, Jood, militair leider, Romeins burger – de Joodse geschiedschrijver die zo minutieus de verschillen beschrijft tussen de sekten die in de 1e eeuw in Judea en Jeruzalem actief zijn, het ontstaan van de Jezus-beweging of de politieke gevolgtrekkingen ervan, niet opgemerkt zou hebben. En toch vinden we in zijn werk maar twee korte passages betreffende de eerste periode van Christendom in Jeruzalem.

### *Testimonium Flavianum*

Een ervan, de belangrijkste, wordt door geleerden het „Testimonium Flavianum” genoemd. In „Joodse Oudheden”, Boek 18, 63-4 lezen we: „Omstreeks deze tijd leefde Jezus, een wijs man, als we hem inderdaad een man moeten noemen . . .” Als dit de originele vorm zou zijn, dan zou het een oorspronkelijk historisch document zijn. Maar deze verklaring heeft onder geleerden controversiële debatten doen ontstaan wat betreft de authenticiteit ervan. Een Slavische vertaling van Josephus' werken bevat ook verwijzingen naar Johannes de Doper en Jezus, en die worden door sommige geleerden als eigen woorden van Josephus beschouwd, terwijl anderen beweren dat dit tussenvoegingen zijn van Christelijke schrijvers of vertalers.

Professor Flusser is van mening dat de tekst van het Testimonium Flavianum zoals wij die nu hebben, evenals de versie van de Slavische tekst, beslist niet aan Josephus toe te schrijven zijn en waarschijnlijk door een Christelijk schrijver werden tussengevoegd. Het korte citaat laat duidelijk zien dat de woorden van Josephus door een Christen werden aangevuld met de bedoeling het materiaal te doen overeenstemmen met het Christelijk geloof.

De mogelijkheid bestaat echter wel dat Josephus Jezus noemde, anders zou de wijziging van de bewering dat Jezus een gewone sterveling was, onbegrijpelijk zijn. Daarom is het zo belangrijk dat er duidelijk staat dat het Pilatus was die Jezus tot de kruisdood veroordeelde.

### *De dood van Jacobus*

Een tweede bewijs dat Josephus over Jezus schreef en dat het niet helemaal een tussenvoeging van een Christen is, is de passage in „Joodse Oudheden”, boek 20, 200, die melding maakt van de dood van Jacobus: „de broeder van Jezus, genaamd de Christus”. De meeste geleerden beschouwen dit als origineel.

### *Nieuwe ontdekkingen betreffende het Testimonium Flavianum*

Een oude Arabische vertaling van het T.F., kort geleden ontdekt door Prof. Shlomo Pines en gepubliceerd door de Israëliëse Academie van Wetenschappen in Jeruzalem, in 1971, bevestigt de veronderstelling dat Josephus' passage in de huidige vorm of geschreven is door een Christen of een originele passage is die door een Christelij-

ke schrijver is herschreven. De wetenschappelijke discussie over dit onderwerp staat in de nadere uitwerkingen, deel II.

### *Talmoed-bronnen*

Volgens Prof. Safrai vallen de Joodse bronnen in twee categorieën uiteen:

- a. Die, waarin referenties staan betreffende Jezus, zijn optreden te Jeruzalem, zijn veroordeling, zijn discipelen en
- b. Achtergrondinformatie, waardoor meer dan één probleem duidelijk wordt maar die ook criteria oplevert om de echtheid, originaliteit en historische betekenis van één of andere gebeurtenis te beproeven.

Tot onze spijt is in de Talmoed erg weinig bewaard wat de eerste categorie betreft; de authentieke gegevens die over een vroege traditie spreken, betreffen slechts ontmoetingen met de volgelingen van Jezus aan het eind van de eerste eeuw, of in de jaren tachtig, maar niet eerder. Er is een verhaal over ontmoetingen met Jacob, een dorpsbewoner van Kfar Sakhin, één van de volgelingen. Er is ook een „haggadische” uitleg die voorkomt in Tosefta, *Hulin*, hoofdstuk 2 : 24, waarin de naam van Jezus voorkomt: „Het gebeurde dat Rabbi Eliëzer (dit is Rabbi Eliëzer ben Hyrcanos, een belangrijk leerling van Rabban Johanan ben Zakkai) beschuldigd werd van afvalligheid (m.a.w. er van verdacht werd een Christen te zijn) en voor het Gerechtshof moest verschijnen. De commandant (Hegemon) zei tegen hem: ‘Hoe is het mogelijk dat U, een geleerde, zich met zulke zaken zou inlaten?’ Hij antwoordde: ‘De rechter is mijn vertrouwen waard’. De commandant dacht dat Eliëzer alleen tot hemzelf sprak (m.a.w. dat hij de commandant vertrouwde hem de rechte weg te leren). Maar in werkelijkheid dacht Eliëzer alleen aan zijn Vader in de Hemel. De commandant zei tegen hem: ‘Omdat U mij vertrouwt, zo vertrouw ik U ook . . . U bent vrij.’” (Het Griekse woord „demos”, in het Latijn „dimissus”: vrij uit gaan onder het volk.)

En de overlevering voegt er aan toe: „Toen hij het Forum verliet had Rabbi Eliëzer spijt dat hij verlokt was tot ketterij. Zijn studenten kwamen om hem te troosten, maar hij wilde er niets van weten. Rabbi Akiba kwam binnen en zei: ‘Rabbi, ik wil U iets zeggen, als het U niet ergert’. Hij zei: ‘Spreek’. Akiba zei: ‘Misschien heeft één van de kettters iets tegen U gezegd dat U verleid heeft?’ Hij zei: ‘Grote hemel, U herinnert mij ergens aan. Ik wandelde eens op de grote weg van Sepphoris en ik ontmoette Jacob van Kfar Sychenion (Sakhnin) en hij sprak woorden van afvalligheid over Jeshua zoon van Pantheri en hij verleidde mij en ik begon een ketter te zijn, zodat ik de woorden van de schrift overtrad „Houdt Uw weg verre van haar en kom niet bij de deur van haar huis”’ (Spreuken 5 : 8).”

Dit zou een echte overlevering kunnen zijn. Het kan ook later tussengevoegd zijn om het Christendom te belasteren. In elk geval dateert het pas uit de tijd van Jezus’ volgelingen.

Aan het begin van de 2e eeuw wordt melding gemaakt van „genezers” in Jezus’ Naam en van protesten van de Wijzen tegen deze praktijken. Hetzelfde hoofdstuk in Tosefta vertelt van Rabbi Eliëzer ben Doma, die door een slang was gebeten: Jacob van Kfar Sama kwam om hem te genezen maar Rabbi Ishmael (de oom van Rabbi Eliëzer) wilde het niet toestaan. De eerste geschiedenis komt uit Sepphoris in

Beneden-Galilea, de tweede uit Judea, want Rabbi Ishmael woonde te Kfar Aziz in het zuiden van de heuvels van Hebron.

In de Babylonische Talmoed zijn er inderdaad directe passages over Jezus, zijn veroordeling, en over vijf discipelen. Tractaat Sanhedrin verhaalt: „Jezus werd gehangen aan het kruis aan de vooravond van Pasen en veertig dagen lang was er een heraut die proclameerde dat wie dan ook iets te Zijnen gunste wist, zich zou melden en het voor Hem op zou nemen. Maar er werd niemand gevonden . . .” Een tweede passage zegt: Jezus had vijf discipelen, Mathai, Nekai, Nezer, Buni en Todas. Het is echter moeilijk aan te nemen dat dit een Joodse overlevering is betreffende Jezus en zijn discipelen. Het lijkt meer op polemiek ingegeven door de wens het Christendom te bestrijden, uitgaande van het conflict tussen Jodendom en Christendom.

Er zijn maar heel weinig directe overleveringen. De informatie die er in te vinden is, is niettemin vol betekenis, wat betreft de geestelijke en materiële toestanden, het leven in de tempel, want wij vinden er een hele scala van vergelijkingen om bronnen te bestuderen en te vergelijken, zodat kan worden geconcludeerd welke overleveringen betrouwbaar zijn en wat ondergeschikt is.

### *Het auteurschap van de evangeliën*

De Nieuwtestamentische bronnen zijn voornamelijk de evangeliën van Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes, behalve dan enige korte passages op andere plaatsen. Het evangelie van Lukas werd geschreven door een bekend arts die Paulus op zijn reizen vergezelde en die bij hem was aan het eind van zijn dagen te Rome. Lukas was geen Jood. Hij heeft ook een tweede boek in het Nieuwe Testament geschreven, namelijk de Handelingen der Apostelen, die hij aanduidde als een vervolg op zijn evangelie. De Handelingen vertellen de geschiedenis van de Christelijke Kerk totdat Paulus Rome bereikte. Daar ontmoette Lukas Markus, een Griekse Jood en een lid van de Christelijke gemeente te Jeruzalem, die Paulus een tijdje begeleidde op zijn reizen en toen naar Jeruzalem terugkeerde. Volgens een sterke Christelijke traditie was Markus, die vloeiend Grieks sprak, tolk voor Petrus toen deze Jeruzalem verliet en op weg ging naar Antiochië en uiteindelijk naar Rome. Het evangelie van Markus staat als tweede evangelie in het Nieuwe Testament maar het schijnt aannemelijk te zijn dat het niet in de originele vorm tot ons gekomen is.

Het evangelie van Mattheüs is door een onbekend iemand geschreven: het valt moeilijk te geloven dat de schrijver ervan dezelfde Mattheüs zou kunnen zijn die een discipel van Jezus was. Het zou kunnen zijn dat een naamgenoot een stuk schreef dat later diende als bron voor het evangelie van Mattheüs. Het evangelie van Johannes is zeker niet geschreven door een Christen-Jood van het Heilige Land; naar alle waarschijnlijkheid was de auteur iemand uit Efeze in Klein-Azië; het is atypisch en historisch niet betrouwbaar, de schrijver had ook niet de bedoeling het verhaal van Jezus te schrijven, maar gebruikte deze vorm om het Christelijk geloof, zoals hij het begreep, te verspreiden.

### *De synoptische evangeliën*

De echte historische bronnen betreffende het leven van Jezus vinden we in de eerste drie evangeliën, van Mattheüs, van Markus en van Lukas. De overeenkomst tussen deze drie is, dat het er in voorkomende gemeenschappelijke materiaal in parallel lopende kolommen geplaatst zou kunnen worden; daarom heten ze de synoptische evangeliën, – zodat ze in één oogopslag tesamen kunnen worden gelezen. Hierover bestaat in het algemeen overeenstemming, maar het probleem is nog waar de overeenkomst op wijst. Als we dat probleem kunnen oplossen, dan kunnen we de teksten gebruiken om licht te werpen op het leven en de dood van Jezus.

### *Het taalprobleem*

Volgens Dr. Lindsey zijn de eerste drie evangeliën verhalen over het leven van Jezus en als zodanig van veel en velerlei belang. Ten eerste is het wel duidelijk dat een groot deel van de inhoud een directe vertaling is vanuit een Semitische taal, waarschijnlijk Hebreeuws. Soms vinden we gedeelten die, als ze direct weer van het Grieks in het Hebreeuws terugvertaald worden, opvallend bijbels klinken en gesprekken met de Farizeeën, Sadduceeën en anderen bij voorbeeld die ons herinneren aan de wijze van zeggen van de Mishna-wijzen. Daaruit leiden we af dat niet weinig van Mattheüs, Markus en Lukas oorspronkelijk in het Hebreeuws geschreven is.

### *Tekstvergelijking*

Bij het bestuderen van de Griekse teksten stuiten we op veel problemen. Ten eerste, de verwantschap tussen Mattheüs, Markus en Lukas is wederkerig, en dat suggereert inderdaad dat de één de ander naschrijft, en nummer twee op zijn beurt, misschien weer de beide voorgaanden. Men heeft theorieën bedacht om te verklaren hoe het mogelijk is dat Mattheüs en Markus dikwijls een gelijklopende versie geven van een verhaal of van een leerspreuk. Precies zo tussen Markus en Lukas, en we vinden bij alle drie, als ze eenzelfde verhaal vertellen, vaak dezelfde bewoordingen. We onderscheiden twee soorten bij deze overeenkomsten. De eerste is tussen Mattheüs en Lukas. Er zijn ongeveer 150-160 verzen die bijna gelijk luiden, soms zelfs geheel letterlijk, en daaruit valt aan te nemen dat zij een bron gebruikten die zij beiden in hoge mate zuiver achtten. De relatie tussen Mattheüs, Markus en Lukas is anders. Het is nauwelijks mogelijk om van „letterlijk” te spreken in de woorden die in bepaalde zinnen parallel lopen in alle drie de evangeliën: dan zijn er geen lange zinsneden die niet verschillend zijn. Het betekent dat Mattheüs en Lukas vaak eenzelfde tekst gebruiken uit materiaal dat ze niet met Markus delen, maar als ze alle drie ergens bij betrokken zijn, is het verschil tussen de drie versies tamelijk duidelijk. Hieruit ontstonden bepaalde theorieën. De bekendste hiervan is de theorie dat Mattheüs en Lukas het werk van Markus gebruiken in die gedeelten waarvan een parallel in het Markusevangelie bestaat en dat ze ook een andere, veronderstelde bron gebruiken die „Q” wordt genoemd. Dit zou inhouden dat Mattheüs en Lukas elkaar niet kenden en dat in het materiaal dat ze met Markus deelden, zij beiden Markus' woorden gebruikten. Dr. Lindsey zegt: „Dit vind ik niet overtuigend. In een

diepgaand onderzoek heb ik bijvoorbeeld ontdekt dat, als Mattheüs en Lukas het verhaal vertellen dat ook bij Markus voorkomt, ze juist op die plaats ieder een zelfde uitdrukking gebruiken die in tegenstelling met Markus' woorden Dit is dan niet zomaar een enkel woord, maar wel tien of twaalf in ieder verhaal. Dit kunnen daarom wel vaststellen dat Markus tussen Mattheüs en Lukas instaat niet in de relatie die deze theorie aangeeft. Ik heb vastgesteld dat Markus overschrijft, dat hij het handschrift van Lukas voor zich heeft, maar doelbewoorden verandert, en er synoniemen voor in de plaats zet, waarbij hij zich passages herinnert.”

Een kritisch onderzoek van de verschillen in tekst tussen Markus en Lukas gewoonlijk de bron van Markus' andere woordkeus aan: overgenomen uit Paulus in Lukas die niet parallel lopen met Markus, of uit de Handelingen der Apostelen de eerste brieven van Paulus en hier en daar ook uit de brief van Jacobus, al voorkomend in het Nieuwe Testament, en ons bekend.

Mattheüs verschilt hiervan nogal; speciaal na het 12e hoofdstuk van zijn evangelie vertelt hij zijn verhalen in volgorde zoals bij Markus.

Opmerkelijk genoeg is een van de problemen waar we op stuiten bij het vertalen van Markus in het Hebreeuws, dat dezelfde moeilijkheden woord voor woord voorkomen bij het vertalen van Mattheüs in het Hebreeuws.

Als we Lukas en Mattheüs in het Hebreeuws vertalen, daar waar Markus overeenkomstig gedeelte heeft, is juist het tegenovergestelde het geval.

We kunnen soms 40 of 50 woorden in dezelfde volgorde in het Hebreeuws vinden en dat rechtvaardigt de veronderstelling dat Mattheüs en Lukas meer dan het evangelie van Markus voor zich hadden, een soortgelijk werk dat we nu niet noemen. De conclusie is dus dat in Lukas de woordvolgorde overal Hebreeuws is, dat het daarom makkelijker is zijn materiaal in het Hebreeuws te vertalen.

Het overeenkomstige materiaal in Markus is in dat opzicht niet zo eenvoudig daarom rijzen er veel problemen. Als Mattheüs niet de woordkeus van Markus gebruikt, dan kan zijn materiaal ook gemakkelijk in het Hebreeuws vertaald worden. Dienovereenkomstig zijn we tot het inzicht gekomen dat onze Griekse bronnen de eerste drie evangeliën van een ander geschrift stammen dat hoofdzakelijk Hebreeuws was en niet Grieks.

### *Kritische analyse van de synoptische evangeliën en de „Q”-versie*

Bij de reconstructie van de daden en woorden van Jezus en speciaal van zijn bezoek aan Jeruzalem, zijn de conclusies van Lindsey betreffende de relatie tussen de evangeliën van Mattheüs, Markus en Lukas van beslissende betekenis, aldus David Flusser.

Er kunnen zich duidelijk twee verkeerde benaderingen voordoen bij het vaststellen van de betrouwbaarheid van de evangeliën, als deze relatie niet zorgvuldig in acht wordt:

1. wanneer een niet-historisch detail van ondergeschikt belang als wel belangrijk wordt benadrukt, en wanneer niet wordt gelet op historische details die juist belangrijk zijn, zodat het geschiedkundig beeld vervormd wordt;

b. tenzij de bronnen zorgvuldig onderzocht worden, kunnen elementen die duidelijk van mindere betekenis zijn toch twijfel veroorzaken met betrekking tot de echtheid van de evangeliën en een subjectieve voorliefde of overdrijving kan een reconstructie van gebeurtenissen doen ontstaan die de betrouwbare informatie, ontstaan uit kritische en objectieve bestudering van de bronnen, in de wind slaat.

De twee verkeerde benaderingen zijn in het bijzonder karakteristiek voor geleerden die onderzoek doen naar het verhoor van Jezus. De eerste vergissing is duidelijk als men zonder kritisch onderzoek de teksten in Markus en Mattheüs aanneemt, waar de zitting van het Sanhedrin, waarin het doodvonnis van Jezus valt, beschreven wordt. De andere vergissing wordt begaan door geleerden die de resultaten van het kritisch onderzoek naar de bronnen niet in overweging nemen, ze terzijde leggen en geloven dat geen Jood deel had aan het uitleveren van Jezus aan de Romeinen; zij nemen aan dat zijn kruisiging een daad uitsluitend van Romeinen was. Alleen als men zich terdege bewust wordt van het onderlinge verband tussen de drie evangeliën bemerkt men dat het verhaal van Jezus' bezoek aan Jeruzalem logisch en redelijk is, als de teksten in die samenhang correct geïnterpreteerd worden.

#### *De bronnen die aan de evangeliën ten grondslag liggen*

Het algemene inzicht, dat ook door Lindsey wordt geaccepteerd, is dat de eerste drie evangeliën twee hoofdbronnen hebben; de ene bron geeft allereerst de uitspraken van Jezus weer en niet zijn leven en daden – de bron die „Q” genoemd wordt door geleerden en die door Mattheüs en Lukas gebruikt wordt, maar die onbekend is bij de schrijver van het Markus-evangelie.

Behalve deze ene bron gebruiken zowel Mattheüs als Lukas het Markus-evangelie, niet zoals wij dat nu kennen maar de originele voorloper ervan, die we „pM” zullen noemen (van proto-Markus = de eerste Markus). „Onze” Markus is een grondige herschrijving van de „pM” en degene die het herschreven heeft, heeft ook het Lukas-evangelie gebruikt. Mattheüs heeft echter niet alleen „Q” en „pM” maar ook „onze” Markus gebruikt.

Het geheel ziet er dan als volgt uit: waar het gaat over Jezus' veroordeling en zijn laatste week in Jeruzalem, is Lindsey's methode natuurlijk erg belangrijk.

Tot onze spijt is het wel duidelijk geworden, dat, wat de bronnen betreft, Mattheüs in de loop van zijn geschrift al meer genoeg kreeg van het steeds naslaan van alle drie de manuscripten – de originele Markus, „onze” Markus en „Q” –. Dus wendde hij zich meer en meer tot „onze” Markus en besteedde minder aandacht aan „pM” en, dat valt te raden, ook aan „Q”.

Zoals we al zeiden, in „Q” stonden voornamelijk dingen die Jezus gezegd heeft, en geen beschrijving van gebeurtenissen, en daarom zou het niet mogelijk geweest zijn er veel over het verloop van het proces in te vinden. Daaruit volgt dat de voornaamste en beslissende bron voor het verhoor van Jezus het Lukas-evangelie is, omdat Mattheüs voornamelijk „onze” Markus gebruikt heeft om Jezus' dagen in Jeruzalem te beschrijven en „onze” Markus is weer het produkt van een grondige omwerking van de bronnen.

En wat het Johannes-evangelie aangaat, we hebben al gezegd dat deze schrijver nooit bedoeld heeft authentieke geschiedenisfeiten te beschrijven.

We kunnen hier niet bespreken welke van de synoptische evangeliën hij gebruikt heeft, maar hij heeft zeker ook de overlevering gekend, onafhankelijk van deze drie. Geleerden nemen aan dat dit in het bijzonder naar voren komt bij de beschrijving van het verhoor. Hoewel dit een aannemelijk gezichtspunt is, moeten we desalniettemin zijn versie van het verhoor van Jezus met voorzichtigheid behandelen en alleen beschouwen in het licht van de drie eerste evangeliën.

Naar de mening van Prof. Safrai moet, ondanks tegenstellingen in feiten en gebeurtenissen tussen de synoptische evangeliën en dat van Johannes, dit laatste niet zo maar verworpen worden.

De bestaande Hebreeuwse bronnen die rechtstreeks tot ons komen, moeten niet opzij geschoven worden – zij zijn niet tot stand gekomen via de documentatie waar de synoptische evangeliën op gebaseerd zijn en zij zijn alleen in Johannes bewaard, zelfs als de inhoud niet direct betrekking heeft op Jezus.

Misschien moet ook Jezus' pelgrimage naar Jeruzalem genoemd worden ter gelegenheid van de viering van het wekenfeest. Ik kan niet zeggen of het historisch vaststaat dat Jezus deze reis werkelijk gemaakt heeft, maar de mogelijkheid is groot, een menigte pelgrims zou vanuit één of andere motivatie naar Jeruzalem willen gaan en dan is er nog de nadruk op de verdeling van aalmoezen door die pelgrims bijeengebracht, zoals in Joh. 13 : 25-29 staat, en eerder al in hoofdstuk 6.

Er is een tendens om de betekenis van de Hebreeuwse overlevering te kleineren, een overlevering van de tijden en het leven van Jezus, zoals het ook door Johannes weergegeven wordt. Deze onderwaardering is onbillijk.



## 2. HADDEN DE FARIZEEËN EEN REDEN ZICH TEGEN JEZUS TE VERZETTEN?

### *De drie sekten*

Volgens Josephus waren de voornaamste drie sekten die in Jeruzalem en Palestina in de eerste eeuw actief waren, de Farizeeën, de Sadduceeën en de Essenen.

De eerste twee waren het belangrijkste; de laatste was merendeels een kloosterorde, die voor het grootste deel in de woestijn van Juda leefde, of rond de Dode Zee. De Farizeeën waren politiek niet actief, maar als tegenstanders van de heersende vroege Hasmoneïsche dynastiek, ontwikkelden zij zich in de eerste eeuw als de gelovige nalevers van de Wet en hoewel ze hun hartstochtelijke toewijding aan de naleving ervan benadrukten, waren ze ook genegen hun geloof aan te passen aan moderne opvattingen. En dit deden ze door middel van de „mondelijke uitleg van de Wet”, waardoor aan de Mozaische wetten een meer flexibele uitleg werd gegeven. Zij gaven de voorkeur aan een opportunistische benadering van de vreemde heersers over Judea en een laissez-vivre politiek, zolang de Romeinen het de tempel-instellingen toestonden binnen redelijke grenzen te functioneren.

De schriftgeleerden (Hebreeuws: Soferim) waren de tussenpersonen van de Farizeeën en hun taak was het om de Farizeese leerstellingen door onderwijs, wetsuitleg en prediking in synagogen en op openbare plaatsen te verkondigen.

Dit was vooral belangrijk omdat de taal die door het volk gesproken werd Aramees was, en het valt aan te nemen dat zij de Wet, in het Hebreeuws, niet begrepen. De schriftgeleerden waren geen priesters die de sacramenten bedienen mochten maar leken met uitgebreide wetenschappelijke kennis van de Wet zoals de Farizeeën die benaderden, en dus werden ze door de Farizeeën vertrouwd.

De Sadduceeën waren de groep van de hoge, priesterlijke aristocratie, gegroepeerd rond de Hogepriester en de Tempelfunctionarissen en priesters. Zij wilden wel een compromis met de Romeinen om hun politieke positie te behouden en de privileges die ze als wachters van de tempel genoten. In het godsdienstige domein verwierpen ze de mondelijke uitleg van de Wet zoals die door de Farizeeën geleerd werd, evenals hun geloof in de opstanding. Ze hadden maar weinig vat op het volk en als kaste waaruit de hoge tempelfunctionarissen en die van andere publieke instellingen gekozen werden, waren ze niet geliefd bij en tot op zekere hoogte zelfs veracht door de Joden.

### *Jezus' houding tegenover de Farizeeën*

Jezus berispt de Farizeeën in hoofdstuk 23 van Mattheüs en veroordeelt hen, omdat zij op Mozes' zetel zitten en dat daarom hun woorden nagevolgd moeten worden maar niet hun praktijk, want zij prediken wel, maar brengen het niet in praktijk. Voor Jezus zijn de Farizeeën dus de erfgenamen van Mozes, en hun prediking is wel

juist, maar wordt door hun daden tegengesproken, omdat ze hypocriet zijn. Niet alleen in de Dode-Zeerollen, maar ook in de Talmoed is de beschuldiging: „hypocriet” te vinden, gericht aan het adres van de Farizeeën, en de Hebreeuwse uitdrukking „hypocriet” zelf komt van de woorden van koning Alexander Jannaeus zoals die opgetekend staan in het Misjna-tractaat Sotah 226, waar gesproken wordt over de hypocrieten onder de Farizeeën.

In elk geval is Jezus' bewering, dat er schijnheilige Farizeeën zijn die wel preken maar het niet in praktijk brengen, beslist geen verwerpen van de leer der Farizeeën, maar een vraag naar meer nauwgezetheid, niet alleen op het morele niveau maar klaarblijkelijk ook in andere opzichten.

Waar het andere volken betrof was Jezus strenger dan de school van Hillel, waar hij zich toe aangetrokken voelde. Hier volgde hij de school van Shammai, hij was niet uit op bekering van heidenen en wilde hen zelfs niet genezen; zeggend dat hij alleen tot Israël gezonden was. Nergens in de Talmoed wordt gezegd dat heidenen niet moeten worden genezen – in dit opzicht overtrof Jezus elke bekende Wijze, dezelfde Jezus die later de Redder der heidenen wordt genoemd!

Het is wel duidelijk dat Jezus zijn ondervragers soms met opzet ergerde en dat zijn controversiële discussies ontstonden in de ontmoetingen met mannen die niet de betekenis van Israëls wet duidelijk maakten, maar zich schuilhielden achter een muur van ongegronde vooroordelen.

Maar zelfs als we aannemen dat hij de Farizeeën bijtender tegemoet trad dan vele anderen, dan kan dat nog niet de oorzaak zijn geweest van de veronderstelde haat van die Farizeeën tegen hem. De werkelijke vijanden van Jezus waren de Sadduceeën, van het priesterschap in Jeruzalem.

### *Wie waren Jezus' vijanden?*

De evangeliën vertellen over Jezus' botsingen met Farizeeën en schriftgeleerden zowel in Galilea als in Judea, wáár hij ook maar met zijn volgelingen samenkwam en preekte. Omdat we ons voornamelijk bezighouden met de laatste fase van zijn leven in Jeruzalem (omstreeks) A.D. 32, wordt de vraag gesteld: wie waren zijn vijanden toen, of liever, wie onder de Joden kon een motief hebben gehad om hem aan de Romeinen uit te leveren? Hier kan ook een kritisch bestuderen van de eerste drie evangeliën helpen, zorgvuldig en zonder vooroordelen. Dan blijkt dat, wanneer de tekst het verhaal van een latere datum is, des te bitterder de botsingen tussen Jezus en zijn omgeving verteld worden.

Het geleidelijk toenemen van verwijzingen naar de Farizeeën is al een illustratie van dit proces. In veel gevallen zijn in eerste instantie degenen die met Jezus twisten anoniem, en de discussies zijn nog niet zo scherp.

Hoewel de toegenomen spanning tussen Jodendom en Christendom in de jaren die aan de verwoesting van de tempel voorafgaan, geleid hebben tot steeds meer wrange discussies, in één opzicht konden de schrijvers van de synoptische evangeliën de tellen niet verdraaien: in het verhaal van het verhoor van Jezus worden de Farizeeën niet genoemd: zij waren daarin niet van de partij. Dit kan, zoals we nog zullen zien, wel verklaard worden, omdat alle drie de schrijvers heel zeker wisten dat de Farie-

zeeën er tegen waren om Jezus aan de Romeinen uit te leveren, maar natuurlijk konden ze over deze onwil van de Farizeeën niet schrijven, omdat ze de botsingen met Jezus eerder gemeld hadden. De personen die Jezus aan de Romeinen uitleverden werden als regel de overpriesters genoemd.

In de Talmoed en bij Josephus zijn dit leden van de families van tempelpriesters, van wie er sommigen een keer Hogepriester waren; die families behoorden voornamelijk tot de Sadduceeën. Soms worden de uitleverders van Jezus aan de Romeinen aldus genoemd: „Overpriesters, Oudsten van het volk en Schriftgeleerden”.

Hoewel de Talmoed en de evangeliën in de term schriftgeleerden ook de Farizeeën begrijpen, kan worden aangenomen dat in het verslag van Jezus' verhoor de tempel-schriftgeleerden worden bedoeld. De „Oudsten” zijn waarschijnlijk oudere priesters, een kader dat belast was met het behartigen van alle tempel-zaken. We zijn nu op het punt gekomen waar het mogelijk is om, op basis van de Joodse bronnen, te besluiten of Jezus' woorden de toorn van de Farizeeën op een dusdanige manier konden hebben opgewekt dat ze zijn bloed zouden eisen.

Daarnaast moeten we de historische achtergrond van Jezus' eigen woorden onderzoeken.

#### *De reactie van de Farizeeën op Jezus*

Prof. Safrai zegt dat het antwoord op de vraag of de Farizeeën reden hadden Jezus te bestrijden, er natuurlijk van afhangt wat Jezus gezegd heeft. Met andere woorden, we moeten nagaan of we in zijn woorden ontdekken kunnen welke denkbeelden hij over zijn missie had en hoe hij zijn persoonlijk aandeel er in zag.

Zelfs als we de ergst denkbare lezing zouden accepteren, dan nog is er in Jezus' woorden geen aanleiding om grond voor de doodstraf te vinden, tenminste voor zover de in ons bezit zijnde bronnen van de Tannaim gaan, en er is zelfs nog minder aanleiding om hem aan de heidenen over te leveren, om zo ter dood te worden veroordeeld. Op z'n ergst zouden we, in navolging van de Talmoed-bronnen, kunnen denken dat hij uit de synagoge geworpen zou worden of ernstig berispt of zo iets, of dat hem gevraagd zou worden zich van dit of dat te weerhouden. Er is geen reden aan te nemen dat hij voor toverij veroordeeld werd: niet alleen wordt daar in Nieuwtestamentische bronnen niet over gesproken, maar er is hier ook geen bestanddeel van de definities van toverij die in de literatuur van de Tannaim gegeven worden.

Er kan ook geen sprake zijn van een „rebellerende oudste” want deze uitdrukking is ook te zeer afgebakend in de Talmoed-bronnen uit de tweede tempel-periode.

Wanneer Jezus een vraagteken zou zetten achter de Halakha, of de Halakha zou ontkennen, kon hij, in theorie, ter dood veroordeeld worden. Maar niemand kon in feite, tenminste gerekend naar de gebeurtenissen waarvan gesproken is, mogelijk-kerwijs de werkelijke doodstraf verwachten voor het niet eens zijn met de geleerden of omdat Jezus iets anders leerde dan hun leer.

Velen deden wonderen, en op z'n allermeeest zou de manier waarop ze dat deden, geen genade vinden in de ogen van Farizeeën. We kennen het geval van Honi, de cirkel-maker die wonderen deed welke als magie konden worden beschouwd of als onangepast optreden, zoals bijvoorbeeld toen hij een cirkel op de grond tekende en zei

dat hij die niet zou verlaten totdat het zou gaan regenen, en men zegt dat een autoriteit tegen hem zei: „als U Honi niet was, zou ik U in de ban doen.”

Het zou historisch gesproken aannemelijk zijn als er geschreven zou staan dat de Joden Jezus vanwege zijn wangedrag uitgeworpen zouden hebben. Een strengere straf lijkt historisch niet waar te kunnen zijn: want, welke grond hadden de geleerden om hem voor het gerecht te slepen en een bijzondere uitspraak te eisen?

Geen enkele wonderdaad en de uitwerking ervan kan grond zijn voor een proces. De geleerden zouden er sceptisch tegenover gestaan kunnen hebben, op z'n hoogst zouden ze op hem geschimpt hebben. Jezus dreef de duivenverkopers en de geldwisselaars uit de tempelhof en op het eerste gezicht lijkt het een overtreding of het verstoren van de openbare orde maar – zo meent Prof. Safrai – dit optreden houdt verband met wat aan het eind van het boek Zacharia staat: „Op die dag zal er geen handelaar meer zijn in het huis van de Heer der Heerscharen.” Vanaf de dagen van de terugkeer naar Zion, en tot aan de vernietiging van de tweede tempel, is er alles aan gedaan om de tempel te ontdoen van alle soorten handel en ruilhandel. Kort tegen het einde van de tweede tempel-periode hadden deze pogingen kennelijk succes: er werden geen duiven meer verkocht op de tempelpleinen, maar iedere bezoeker deed een kwart-shekel in een ramshoorn en voor dat bedrag werden offers opgedragen. Er is hier dus sprake van de wrevel die gevoeld werd door godsdienstige mensen, door mannen die een diepe verering hadden voor de tempel, wrevel over hetgeen voor hen een betreurenswaardig incident was. Zelfs als we het verhaal van Johannes accepteren, dat Jezus de verkopers van vee en duiven van het tempelplein verdreef en de tafels van de geldwisselaars omkeerde en nog meer, dan konden de bewakers en de poortwachters van de tempel hem eenvoudig vastgenomen hebben, maar het is ondenkbaar dat een aanklacht, die tot een proces kon leiden, te motiveren zou zijn. Het is voldoende om de processen van een latere periode er mee te vergelijken en de houding van de Farizeeën ten opzichte daarvan. Als er iets tegen Jezus viel in te brengen, dan hadden de Farizeeën zeker een goede reden om Jacobus en Paulus te beschuldigen, toen zij verhoord werden. Maar in die beide gevallen, èn bij de gevangenneming van de eerste Christenen door de hogepriesters, nam de woordvoerder van de Farizeeën, Rabbi Gamaliël, het juist voor de gedaagden op, en Rabbi Gamaliël zou, naar 't zich laat aanzien, ook de vertegenwoordiger van de Farizeeën zijn geweest in Jezus' tijd.

Hoe valt Rabbi Gamaliëls houding ten opzichte van de eerste Christenen en ten opzichte van Jezus te rijmen met het feit dat de Farizeeën de doodstraf geëist en goedgekeurd zouden hebben?

In het uiterste geval zou aangenomen kunnen worden dat de Farizeeën zich beledigd voelden bij de onverwachte keer van de gebeurtenissen, misschien door de houding van Jezus, misschien door zijn onomwonden manier van spreken die als aanmatigend, trots, zelfs als arrogant aangemerkt kon worden, en er zijn inderdaad in het Nieuwe Testament aanwijzingen dat hij niet sprak als een Wijze die onderricht gaf in de Wet. Maar dat is dan ook alles.

### *Onderwierp Jezus zich aan de voorschriften van de Halakha?*

Om Jezus' daden in de tempel te kunnen beoordelen – zegt Prof. Flusser – moeten we ons afvragen of hij zich tijdens zijn leven aan de voorschriften van de Halakha hield. Soms proberen Christenen om begrijpelijke redenen aan te tonen dat Jezus' benadering niet overeenstemde met de algemeen aanvaarde Halakha, en zelfs niet met de Schriften. Maar dat is niet waar. Jezus leefde zijn hele leven in overeenstemming met de Halakha. Bijvoorbeeld toen hij zei dat „De sabbath is gemaakt voor de mens en niet de mens voor de sabbath” (Markus 2 : 27-28); daar komen zijn woorden precies overeen met de uitspraken van de Wijzen. Als hij op de sabbath genas, dan deed hij dit door middel van woorden – of, zoals de Wijzen zeggen, door te fluisteren – en deze manier van genezen is legaal op de sabbath. Als zijn discipelen al niet altijd het voorschrift van handenwassen voor het eten naleefden, dát ritueel was toen vrijblijvend en niet verplicht; en laten we vooral nauwkeurig opmerken dat er niet gezegd werd dat Jezus zelf de verordeningen van de Wijzen niet nakwam, maar alleen dat zijn discipelen daar lakser in waren dan hij. Zo ook met het plukken van de aren op de sabbath; het zijn de discipelen, niet de meester, die aangeklaagd worden (Lukas 6 : 1-5).

Zoals het verhaal verteld wordt, waren de discipelen, als Joden, schuldig aan een ernstige overtreding, want het is verboden om op de sabbath te oogsten. In twee erg oude en belangrijke bronnen staat echter niet dat ze de aren plukten, maar alleen dat zij ze tussen de handpalmen wreven. Zelfs die daad was verboden door de Joodse Wijzen, maar Rabbi Juda, een Galileeër zoals Jezus en zijn discipelen ook waren, stond het toe. Dit wijst er op dat het geen absoluut verbod was, maar alleen een verschil van mening tussen de Wijzen onderling.

Nergens blijkt er in de synoptische evangeliën iets van, dat Jezus de uitdrukkelijke bevelen van de Wijzen geringschatte; integendeel, de teksten tonen aan dat hij het zeer eens was met de Halakha-opvattingen van de Farizeeën.

### 3. WAAROM KWAM JEZUS NAAR JERUZALEM?

Volgens het Johannes-evangelie ging Jezus de eerste keren als pelgrim naar Jeruzalem, zoals de gewoonte was onder de Joden in het land. Zijn bezoek van het jaar 32 (ongeveer) was anders, was een heel goed geplande en beslissende missie, met de deelname van veel volgelingen, aanhangers en menigten die hem welkom heetten. De kwestie van zijn motieven, gezien in het licht van de heersende gewoonte een pelgrimstocht te maken in het tijdperk van de tweede tempel, wordt gezien door Prof. Safrai.

#### *De gewoonte op te gaan naar Jeruzalem en Jezus' opvatting*

Volgens Prof. Safrai moeten we eerst nagaan of we deze dingen bezien vanuit de gezichtshoek van historische realiteit.

Er is het bekende feit dat Joden de gewoonte hadden op te gaan naar Jeruzalem om op het Paasfeest te offeren en daar ligt niet speciaal de nadruk op in de weergave van Jezus' verblijf. Bovendien zou iedereen die iets te zeggen had, een pelgrimsreis naar Jeruzalem maken om zijn inzichten bekendheid te geven. En anderen gingen om te luisteren. Daaruit valt af te leiden dat iedere willekeurige Israëliet zich naar Jeruzalem zou kunnen begeven zonder een alleen aan ingewijden bekende reden, zoals messiaanse actie, of gevoel van gezonden te zijn, maar gewoon, als iemand die zijn medebroeders oproept tot bekering, of oproept tot het Koninkrijk der Hemelen, of pleit voor verzoening tussen de mens en zijn naaste, de mens en zijn Schepper.

Het moet in geen geval uitgesloten worden geacht dat er altijd veel messiaans vuur was bij de pelgrimsreizen. Voor ons is het moeilijk ons voor te stellen of vast te stellen, wat Jezus dacht toen hij opging naar Jeruzalem, maar juist de messiaanse en geestelijke spanning binnen in hem zou het idee van een pelgrimstocht voor hem aantrekkelijk maken. Zelfs als we de juiste indruk krijgen uit de synoptische evangeliën dat dit zijn eerste bezoek aan Jeruzalem is. Het is heel goed mogelijk dat dat zo was, want niet iedereen maakte de tocht elk jaar, sommigen maar eens in de zoveel jaren.

Maar ook zou het in het geval van Jezus anders kunnen zijn, want zijn houding ten opzichte van de tempel en offers was waarschijnlijk heel anders dan die van een meelevende Jood die niet een eigen religieuze weg zocht. Dit zou Jezus' pelgrimsreis uitgesteld kunnen hebben tot de tijd er rijp voor was en *toen* pas ging hij op naar Jeruzalem. Het is ook niet ondenkbaar dat een messiaanse impuls hem bewoog de reis te maken juist op de tijd van het Paasfeest, het feest van de bevrijding. En inderdaad, zoals al in veel overleveringen uit die tijd voorkomt, zou de komst van de Messias plaatsvinden tijdens het Paasfeest, en daarmee de eerste bevrijding van Israël vernieuwen, zodat de uiteindelijke verlossing werkelijkheid zou worden op de jaarlijkse viering.

### *Verwelkomende pelgrimsprocessies*

In de Tannaim-bronnen in het Mishna-tractaat Bikkurim (hoofdstuk 3 : 3-6), waar staat over de processie van Joden die de eerste opbrengst van hun oogst naar de tempel brengen, worden eigenlijk alleen pelgrimages in het algemeen beschreven. Andere bronnen vertellen ons ook over het psalmgezang van pelgrims die de stad binnenkomen: 's morgens zongen ze „Staat op en laten we naar Sion gaan, naar de Heer onze God” (Jeremia 31 : 50), en op weg „Ik was verheugd toen men tot mij zei ‘Laten we naar het huis van de Heer gaan’” (Psalm 122 : 1); en in Jeruzalem – „Onze voeten staan in Uw poorten, o Jeruzalem” (Psalm 122 : 2); en op de Tempelberg zelf – „Looft de Heer. Looft God in zijn Heiligdom: prijst Hem in zijn machtig uitspan- sel” (Psalm 150 : 1). Het kan heel goed zijn dat zij psalmen zongen die bij het ritueel hoorden, maar het is ook mogelijk dat zij psalmen zongen van een messiaanse inhoud, psalmen die een verwachting inhielden van een Messias die komen zou en die daden zou stellen zoals Jezus. Als we de passages uit het Hallel-gebed, gezongen door de mensen van Jeruzalem en de antwoorden van de pelgrims daarop vergelijken met de evangeliën, zien we dat de passages die de pelgrims verwelkomen daarin vermeld worden, maar het antwoord daarop natuurlijk niet. Het is natuurlijk moge- lijk dat er een soort feestelijke geestdrift is geweest toen Jezus, de profeet uit Galilea aankwam, maar niet meer.

Het wekt geen verbazing dat psalmen gezegd en gezongen werden – iedere pelgrim, en speciaal groepen pelgrims, werden door dit zingen begeleid bij het binnentreden in Jeruzalem, en dan stemden de pelgrims daar mee in. De groepen gingen niet na het binnenkomen in de stad eerst rusten en zich dan klaar maken voor een bezoek aan de tempel: nee, zij naderden de stad al psalmzingend en gingen regelrecht naar de tempel, en pas later gingen ze naar hun logeeraadressen. Zo deed Jezus ook, regel- recht van Bethfagé naar de tempel; hij ging het hele gebouw rond, en pas daarna naar zijn tijdelijk onderkomen. En zoals zoveel pelgrims was Jezus ook buiten de stad gelogeed, maar hij bezocht de tempel bij gelegenheid en onderwees daar.

### *Het begrijpen van Jezus' motieven*

Om Jezus' laatste reis naar Jeruzalem te begrijpen – zegt Prof. Flusser – hebben we zijn eigen woorden in Lukas 13 : 31-35, en de authenticiteit hiervan is buiten twijfel: Op dat moment kwamen enkele Farizeeën naar Hem toe: „Zorg dat U hier weggaat, want Herodes wil U doden.” Hij antwoordde: „Zeg die vos: vandaag en morgen ben ik nog bezig met het uitdrijven van duivelse geesten en het genezen van zieken, maar op de derde dag ben ik klaar met mijn werk. Ja, vandaag, morgen en overmorgen moet ik mijn reis nog voortzetten, want een profeet moet in Jeruzalem om het leven komen; ergens anders zou niet juist zijn.” En daarna sprak hij over Jeruzalem, de stad die profeten doodt en voorspelde hij de vernietiging van de tempel.

Dus verwachtte Jezus zijn dood in Jeruzalem en alles wijst erop dat hij er heen ging om de profetie over Jeruzalems ondergang uit te spreken. Om een of andere reden lokte hij een botsing uit met de boze priesters van Jeruzalem, en bij dat treffen won hij de genegenheid van de massa, die een afschuw had van de alleenheerschappij over de tempel door de Sadduceeën. Als wij het thema van zijn onderwijs nagaan, is het

duidelijk dat dat niet zonder persoonlijk risico was, omdat het tegen de priesters gericht was en tegen de autoriteiten van het tempelplein. In de gelijkenis van de wijngaard (Lukas 20 : 9-19) duidde Jezus niet alleen op zijn eigen onvermijdelijke dood, maar zei hij zelfs dat het leiderschap van het volk van Israël door Gods wil gedood zou worden. Maar voor die uitspraak werd hij niet verhoord en veroordeeld, omdat de priesters bang waren voor het uitbreken van rellen onder het volk, dat, zoals we al zagen, de partij van Jezus koos.